

ภาวะผู้นำในพระสุตตันตปิฎก : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า

Leadership in the Sutta-Piṭaka : A Case Study of the Buddha's Problems Resolution Methods

ชิสา กัญยาวิริยะ¹, เมธา หริมเทพาธิป², กิรติ บุญเจือ³

¹นักศึกษาระดับปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาปรัชญาและจริยศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

¹ดร., บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

¹ศาสตราจารย์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีแก้ปัญหาจากการใช้ภาวะผู้นำของพระพุทธเจ้า ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้ามาจากพระไตรปิฎกเป็นเอกสารหลัก และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่าภาวะผู้นำ คือผู้มีความรู้ความสามารถในการตัดสินใจในการนำพาตนเองและคณะให้ดำเนินไปได้ในสถานการณ์ต่างๆ ภาวะผู้นำนั้นยังขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพเป็นตัวส่งเสริม ในพระพุทธานุศาสตร์แสดงหลักธรรมไว้สำหรับผู้นำ คือ หลักพรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 สังคหวัตถุ 4 ฆราวาสธรรม 4 ทศพิธราชธรรม 10 และจักรวรรดิวัตร 12 รวมลักษณะของหลักธรรมทั้งหมดแล้วจะต้องเกื้อหนุนให้นักปกครองประสบความสำเร็จในการปกครองทั้งสิ้น พุทธวิธีในการแก้ปัญหาของพระพุทธองค์โดยหลักการแล้วมี 2 ลักษณะ คือการแก้ปัญหาที่เหตุปัจจัยและแก้ปัญหาที่ตัวบุคคล การแก้ปัญหาที่ตัวบุคคล พระพุทธองค์ทรงได้บัญญัติศีลและวินัย ซึ่งเป็นระบบควบคุมความประพฤติของคฤหัสถ์และบรรพชิต ส่วนการแก้ปัญหาที่ยั่งยืนนั้นพระพุทธเจ้าให้แก่ที่ภายใน คือ แก้ที่จิตใจโดยการฝึกฝนตามกระบวนการฝึกสมาธิและเจริญปัญญา

คำสำคัญ: ภาวะผู้นำ, พระสุตตันตปิฎก

Abstract

This Research are to study the ways the Buddha using his leadership in solving problems. The data for the study are mainly from the Tipiṭaka, Commentary, Buddhist texts, and other documents concerning the study topic. The results of the study reveal that leadership is intelligibility to lead oneself and the others to overcome a particular event. Leadership also depends on individual characteristics. Buddhism has principles of leadership in the following topics: holy abiding, path of accomplishment, bases of social solidarity, virtues for a good household life, virtues or duties of the king, and duties of a universal king or a great ruler. When all these principles are mixed together, it will encourage the leaders to reach their goals. The two ways the Buddha used to solve problems are: solving at its cause and at each individual. But for the sustainable problem solving, the Buddha emphasized at mental training.

Keywords: Leadership, Sutta-Piṭaka

บทนำ

ภาวะผู้นำมีความสำคัญในการบริหารงานอย่างยิ่ง เมื่อใดที่ผู้นำได้แสดงบทบาทหน้าที่ โดยการใช้อำนาจหน้าที่หรืออิทธิพลสามารถโน้มน้าวชักจูง ชี้แนะให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลได้แสดงพฤติกรรมอันมีผลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของกลุ่มแล้ว ลักษณะที่ผู้นำแสดงออกมานั้นก็คือความเป็นภาวะผู้นำนั่นเอง ซึ่งมีผู้ให้ความหมาย ภาวะผู้นำไว้หลายลักษณะที่สอดคล้องกัน ซึ่งเป็นกระบวนการของการสั่งการและการใช้อิทธิพลต่อกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกของกลุ่ม คำนิยามดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นเป็นนัยว่า “ภาวะผู้นำต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ผู้ตามหรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ถ้าหากว่าปราศจากผู้ตามหรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาแล้ว คุณสมบัติของภาวะผู้นำของบุคคลจะไม่มี ความหมายเลย” (Ralph M. Stogdill, 1974, pp. 110 -115) ภาวะผู้นำ คือ คุณสมบัติ เช่น “สติ ปัญญา ความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม” (พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), 2540, หน้า 5) พระพุทธองค์ตรัสไว้ในโคปาลสูตร โดยการเปรียบเทียบ ฝูงโค และโคจ่าฝูง เกี่ยวกับผู้นำและผู้ตามดังนี้

“เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปคด โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปคดตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปคด ฉันทโค ในหมู่มนุษย์ก็ฉันทนั้นบุคคลผู้ใดได้สมมุติให้เป็นใหญ่หากบุคคลผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็ประพฤติเสียหาย แฉกแฉกวันทั้งหมัดก็จะยากเข็ญ หากผู้ปกครองเป็นผู้ไร้ ศีลธรรม เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรงโคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปตรงตามกันเพราะมีผู้นำที่ไปตรง ฉันทโค ในหมู่มนุษย์ก็ฉันทนั้น บุคคลผู้ใดได้รับสมมุติให้เป็นใหญ่ หากผู้นั้น ประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็พลอยดำเนินตาม ทั้งแฉกแฉกก็จะอยู่เป็นสุขหากผู้ปกครองตั้งใจอยู่ในธรรม” (อง.จตุกก. 21/70/98)

พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นความสำคัญของภาวะผู้นำ ที่มีต่อความอยู่รอดมีสวัสดิภาพ และสันติสุขของผู้ตามหรือสังคมและประเทศชาติทั้งหมด ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้นความขัดข้องปรวนแปรความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด ความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่าง ๆ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกรวมว่าความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องและได้ประสบแน่นอน ไม่ว่ามนุษย์จะต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับว่ามามีอยู่หรือไม่ยอมรับ หรือแม้จะเป็นหน้าหนีอย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับความจริงอันนี้ และพร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องภาวะผู้นำในพระสูตรต้นตปิฎก : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาจิตของบุคคลให้สูงขึ้น เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาของบุคคลและสังคมในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า และชี้ให้เห็นภาวะผู้นำของพระพุทธเจ้าด้วย และอาศัยแรงบันดาลใจนี้จึงทำบทความวิจัยฉบับนี้ขึ้นมา

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาวิธีแก้ปัญหาจากการใช้ภาวะผู้นำของพระพุทธเจ้า

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสารโดยการศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ศึกษาเฉพาะหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำ ลักษณะและวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก การศึกษาเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ศึกษาจากเอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องและบทความต่างๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศในบางส่วนที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรม

1. ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่สามารถมีอิทธิพลต่อผู้อื่นและมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารจัดการ ส่วนภาวะผู้นำนั้นคือสิ่งที่ผู้นำกระทำนั่นเอง (Stephen P. Robbins and Mary Coulter, 2012, p. 488) ส่วนภาวะผู้นำคืออิทธิพลความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและผู้ตามผู้ซึ่งขับเคลื่อนเพื่อการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงและผลลัพธ์ที่จะสะท้อนถึงเป้าหมายร่วมกันของพวกเขา (Hellriegel, Jackson and Slocum, 2005, p. 418) ในการศึกษาเปรียบเทียบกับลักษณะภาวะความเป็นผู้นำ เมอร์รีย์ จี. รอสส์และชาร์ลเลส อี. เฮนดรี Ross & Hendry (Murry G. Ross & Charless E. Hendry, 1958, pp. 100-107) ได้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นผู้นำไว้ 3 ประการ คือ 1) ภาวะผู้นำเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ภายในของแต่ละบุคคล 2) ภาวะผู้นำขึ้นอยู่กับกลุ่มและ 3) ภาวะผู้นำขึ้นอยู่กับสถานการณ์

2. ในพระสุตตันตปิฎกมีหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ ทั้งในเรื่องบ่อเกิดของผู้นำที่ปรากฏในอัครคัมภีร์ (ที.ปา. 11/62/71) ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำเกิดขึ้นได้ด้วยสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ 1) ภาวะผู้นำเกิดขึ้นจากการตั้งอยู่ในธรรม ดังพุทธวจนะที่ปรากฏในราโชวาทชาดกที่ว่า “ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติให้เป็นธรรม ประชาชนนอกนี้ ก็ย่อมประพฤติเป็นธรรมไปตาม โดยแท้ ถ้าพระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่เป็น สุขทั่วกัน” (ขุ.ชา. 58/635/606) และ 2) ภาวะผู้นำที่เกิดจากสถานการณ์ต่างๆ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายว่า “ยามคับขัน ย่อมปรารถนาผู้กล้า ยามปรึษาการงาน ย่อมปรารถนาคนไม่พูดพลาถม ยามมีข้าวน้ำย่อมปรารถนาคนอันเป็นที่รัก แห่งตน ยามต้องการเหตุผล ย่อมปรารถนาบัณฑิต” (ขุ.ชา. 56/92/325)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีศึกษาในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analytical Approach) โดยวิธีการดำเนินการวิจัยจะเน้นการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ในระดับโลกียะของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ไปถึงส่วนที่เป็นโลกุตระ ทั้งนี้เพื่อศึกษาค้นคว้าหลักพุทธธรรมว่าจะช่วยในการเสริมสร้างภาวะผู้นำได้อย่างไรและหลักธรรมหมวดใดบ้าง ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องภาวะผู้นำ โดยศึกษาประเด็นการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าที่เกิดจากการใช้ภาวะผู้นำของพระองค์

ผลการวิจัย

ผลจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาวะผู้นำพบว่าภาวะผู้นำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่เป็นกลไกให้การบริหารงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ผู้นำที่มีปัญหาในการบริหารงานกับผู้ร่วมงานและผู้ใต้ปกครองส่วนหนึ่งนั้นเป็นเพราะการขาดภาวะผู้นำจึงทำให้การบริหารงานไร้ประสิทธิภาพและผู้ใต้ปกครองเกิดวิกฤตศรัทธาต่อตัวผู้นำเพื่อเป็นกรอบความคิดไว้เป็นทางออกสำหรับผู้นำทุกระดับได้

ลักษณะผู้นำที่พึงประสงค์คือไม่เป็นผู้นำแบบเผด็จการทุกรูปแบบใช้อำนาจที่เป็นธรรม การบริหารงานมีความชอบธรรมคือเป็นผู้ใช้อำนาจจัดสรรผลประโยชน์หรือความสุขทั้งกายและใจแก่ผู้ใต้ปกครองได้อย่างทั่วถึง

ในส่วนของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ผู้นำจะไปใช้ในชีวิตประจำวันนั้นหรือใช้ปกครองผู้อื่นเช่นพรหมวิหาร 4 หลักธรรมข้อนี้ผู้นำพึงปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง และอิทธิบาท 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่จะพาหมู่คณะไปสู่ความสำเร็จนอกจากนี้ก็มีสังคหวัตถุธรรม 4 หลักธรรมข้อนี้จะช่วยก่อให้เกิดการยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้เพราะเป็นหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน หน้าที่อีกอย่างหนึ่งของการเป็นผู้นำก็คือทำให้สังคมอยู่ร่วมกันด้วยความราบรื่นมีความสมานฉันท์ระหว่างกันเอื้อเพื่อเพื่อแผ่ช่วยเหลือและซื่อสัตย์ต่อกัน

จะต้องมีหลักขราวาธรรม 4 นอกจากนี้ก็ยังมีหลักทศพิธราชธรรม 10 และจักรวรรดิวัตร 12 เข้ามาเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของการเป็นผู้นำด้วยเช่นกัน

ภาวะของผู้ปกครองที่ดีจะต้องมีลักษณะเป็นธรรมราชาคือเป็นผู้ปกครองโดยธรรมหรือยึดธรรมเป็นใหญ่หมายถึงในการกระทำหรือการใช้พฤติกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวกับการบริหารการปกครอง ในขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติอย่างถูกต้องตามหลักธรรมคือหลักการที่ดีมีความจริง ความถูกต้องดีงาม ยุติธรรมมีเหตุผลในการกระทำสามารถนำหมู่คณะไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าความสุขและการมีชีวิตที่ดีงามได้ถ้าจะกล่าวถึงภาวะผู้นำที่ดีตามที่คณะของพระพุทธศาสนาจะต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญ 3 ด้านคือ

1. ด้านปัญญาผู้ปกครองต้องเป็นผู้มีสติปัญญามีความรู้ความสามารถเป็นคนมีวิสัยทัศน์ฉลาดรอบรู้เท่าทันมีการศึกษามีไหวพริบปฏิภาณเข้าใจสภาพปัญหาสังคมและนำวิธีการที่ถูกต้องมาใช้แก้ปัญหาสังคมที่ตนปกครองอยู่ได้

2. ด้านความบริสุทธิ์ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้มีพฤติกรรมที่บริสุทธิ์สะอาดปราศจากโทษเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้ใต้การปกครองและประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจการบริหารงานการปกครองจะต้องเป็นไปอย่างสะอาดปราศจากอคติ 4 จะต้องมีความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย

3. ด้านความกรุณานอกจากมีสติปัญญามีพฤติกรรมที่บริสุทธิ์สะอาดแล้วผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้มีจิตใจที่เสียสละประกอบด้วยกรุณาธรรมต้องการอยากช่วยเหลือสงเคราะห์เกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ความลำบากหรือปัญหาต่างๆ มีความหวังดีและมุ่งความเจริญก้าวหน้าต่อผู้ใต้ปกครองหรือสังคมที่ตนปกครองอยู่

ภาวะผู้นำทั้ง 3 ด้านนี้จัดเป็นภาวะของผู้ปกครองหมู่คณะและมีความสอดคล้องเข้ากันได้กับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความมีภาวะผู้นำที่ดีในทัศนะของพระพุทธศาสนาและผู้ที่เป็นแบบอย่างในการมีภาวะของการเป็นผู้นำที่มีคุณสมบัติทั้ง 3 ด้านนี้ครบสมบูรณ์ก็คือพระพุทธเจ้าผู้ที่เป็นบรมศาสดาของพระพุทธศาสนานั้นเองที่ทรงมีพระคุณสมบัติประกอบด้วยพระปัญญาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณอันเป็นที่ประจักษ์ชัดแก่พุทธศาสนิกชนทุกคน

อภิปรายผลการวิจัย

พุทธวิธีในการแก้ปัญหาของพระพุทธองค์มีหลากหลายวิธีการด้วยกันแต่ถ้าว่าโดยหลักการแล้ววิธีแก้ปัญหาของพระพุทธองค์ก็มี 2 ลักษณะคือเป็นการแก้ปัญหาที่เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งและเป็นการแก้ปัญหาที่ตัวบุคคลอีกประการหนึ่ง คือ

1) การแก้ปัญหาที่เหตุปัจจัย คือกระบวนการแก้ปัญหาทั้งหมดจะต้องสอดคล้องกับปัญหาโดยพิจารณาปัญหาด้วยเหตุและผลเพราะเหตุคือปัจจัยนำไปสู่ผล เหตุดับผลก็ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้ปัญหาต่างๆ มีลักษณะเป็นอัมพัฏฐปัจจัยตา คืออิงอาศัยกันเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นการแก้ปัญหาตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็นการแก้ปัญหาทั้งสองด้านคือด้านจิตใจและด้านวัตถุไปพร้อมๆ กันและต้องแก้ไขตรงสาเหตุ เพราะว่าปัญหาทั้งหมดของคนเรานั้นมีทั้งนอกตนและในตนล้วนมีสาเหตุเกี่ยวข้องกันและกัน

2) การแก้ปัญหาที่ตัวบุคคลคือพระพุทธองค์ทรงวางระบบการแก้ปัญหาของบุคคลในด้านรูปแบบของสังคมตัวอย่างคือสังคมของพระภิกษุสงฆ์ สังคมภิกษุณี สังคมอุบาสก อุบาสิกาเพื่อง่ายต่อการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นสังคมพระภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีนั่นพระพุทธองค์ก็ทรงได้บัญญัติวินัยซึ่งเป็นระบบควบคุมความประพฤติอันเป็นการป้องกันปัญหาไม่ให้เกิดขึ้นจากภายนอกส่วนการแก้ปัญหาอุบาสกและอุบาสิกาหรือสังคมของชาวบ้านทั่วไปนั้นพระพุทธองค์ทรงให้ใช้หลักศีล๕และศีลอุโบสถเป็นหลักในการป้องกันปัญหา

พุทธวิธีในการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้านั้นเมื่อก้าวโดยภาพรวมแล้วพระพุทธองค์ทรงเน้นที่จิตใจของบุคคลมากกว่า คือไม่ให้ความโลภความโกรธ และความหลงเข้าครอบงำจิตใจด้วยการตั้งเจตนาที่แน่วแน่มั่นคงเพื่อจะเว้นจากความชั่วทั้งปวง ตั้งเจตนาทำความดีด้วยการฝึกจิตให้มีสมาธิให้มีความเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุผลให้รู้ประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงแล้วค่อยปล่อยวางที่ละเล็กทีละน้อยตามลำดับไป

พระพุทธองค์มีวิธีในการฝึกเวไนยสัตว์หลายวิธีและเป็นวิธีการที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวพร้อมที่จะให้บุคคลนำไปใช้ประพฤติปฏิบัติได้ทันทีพุทธวิธีประการหนึ่งที่สมควรได้รับการนำมาประยุกต์ในชีวิตก็คือพุทธวิธีในการปลูกปลอบใจให้กำลังใจแก่ผู้ประสบภาวะวิกฤติในชีวิตตัวอย่างเช่นบุคคลที่ประสบภัยสินามิซึ่งบุคคลเหล่านี้จากกล่าวได้ว่าเป็นผู้ประสบปัญหาถึงขั้นวิกฤติในชีวิตจนเกือบเอาชีวิตไม่รอดก็สามารถประยุกต์ใช้พุทธวิธีปลูกเร้าจิตของบุคคลเหล่านั้นให้เห็นความจริงของชีวิตให้มองเห็นคุณค่าของชีวิตที่ยังมีประโยชน์และต้องสู้ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้งาน

ในสังคมปัจจุบันได้มีความตระหนักถึงคุณธรรมสำหรับผู้มาเป็นอย่างมากเพราะหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักเกณฑ์เป็นแกนกลางที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคมให้มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน นอกจากนี้หลักธรรมก็ยังเป็นที่มาสำคัญของกฎเกณฑ์ข้อบังคับในทางศีลธรรมเป็นระเบียบทางสังคมอันเป็นการควบคุมภายในด้านจิตใจที่กฎหมายมีอาจเข้ามาควบคุมได้ สิ่งนี้คือคุณค่าของหลักพุทธธรรมที่จะนำมาแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยเฉพาะเริ่มจากผู้นำในการปกครองและการบริหารเพราะเมื่อแก้ไขปัญหาระดับผู้นำได้แล้วก็จะเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่างในระดับอื่นๆได้ โดยการนำเอาพุทธวิธีในการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าซึ่งพระพุทธองค์เคยใช้ได้ผลมาแล้ว มาทำเป็นโครงสร้างในประเด็นดังต่อไปนี้

1. สามารถสร้างเป็นแบบจำลองสร้างหลักสูตรภาวะผู้นำเชิงพุทธสำหรับพัฒนาผู้นำ
2. นำผลการวิจัยในส่วนที่เป็นหลักธรรมสำหรับผู้นำ ไปปรับใช้ในองค์กรทางด้านบริหาร
3. ใช้หลักการแก้ปัญหาต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าเคยใช้มาปรับใช้โดยเน้นไปที่การพัฒนาปัจเจกบุคคล

มากกว่าการสร้างระบบ

4. นำหลักการที่ส่งเสริมภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาไปสร้างผู้นำตัวอย่างทางสังคม และผู้นำทางจิตวิญญาณด้วย

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นภาพรวมเกี่ยวกับภาวะผู้นำแต่ถ้าจะมีการศึกษาในครั้งต่อไปเพื่อให้เห็นความชัดเจนหรือรายละเอียดข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับภาวะผู้นำก็สามารถศึกษาได้ในส่วนแนวคิดจากหลักคำสอนของศาสนาหรือลัทธิต่างๆ ได้ทั้งในเชิงวิเคราะห์หรือเปรียบเทียบหากต้องการศึกษาแนวคิดของนักวิชาการรัฐศาสตร์ก็สามารถศึกษาได้จากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นอาจารย์สอนวิชารัฐศาสตร์ตามมหาวิทยาลัยต่างๆ จะศึกษาเป็นกลุ่มหรือเฉพาะสถาบันก็ได้ โดยการใช้แนวทางการสัมภาษณ์การสนทนาเป็นกลุ่ม หรือการใช้แบบสอบถามเป็นต้นโดยการศึกษาให้ครอบคลุมบุคลิกภาพของผู้นำโดยศึกษาในประเด็นที่ว่า

1. ควรศึกษาพุทธวิธีในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งในพระพุทธศาสนา
2. ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพุทธวิธีในการแก้ปัญหากับการแก้ปัญหาของตะวันตก

รายการอ้างอิง

การศาสนา, กรม. (2525). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2540). **ภาวะผู้นำ**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

Hellriegel, Jackson and Slocum. (2005). **Management : A Global Perspective**. Singapore : McGraw-Hill.

Murry G. Ross & Charless E. Hendry. (1958). **Reading in Social Psychology**. 3rd ed. New York : Hendry Hall.

Ralph M. (1974). **Stodgily. Handbook of Leadership : A Survey of Theory and Research**. New York : Free Press.

Stephen P. Robbins and Mary Coulter. (2012). **Management**. England : Pearson Education Limited.